

grofa Draškovića i dr.), u Samoboru (vrt Ignaca Kiepacha, Balagov dvor i dr.) te uz dvorce (Bisag, Božjakovina, Gradec, Rasinja, Rečica, Suhopolje i dr.). Najčešće spominjani autori navedenih vrtova iz prve pol. XIX. st. su Leopold Klingspögl i B. Felbinger, a za mnoge vrtove autori su nepoznati. Među vrtovima ljetnikovaca na Jadranu najpoznatiji je vrt obitelji Garanjin-Fanfogna u Trogiru s poč. XIX. st. — Među biskupskim vrtovima i perivojima najpoznatiji su i najbrojniji u Zagrebu: vrt biskupa Vrhovca u Vlaškoj ulici (1789, danas više ne postoji), biskupa Alagovića u Novoj vesi (1822), perivoj Ribnjak (1830), Maksimir (1843—47) i mnogobrojni vrtovi kanonskih palača na Kaptolu. U drugoj pol. XIX. st. nastao je perivoj uz biskupski dvor i katedralu u Đakovu. Svi ti perivoji, osim vrta u Vlaškoj ulici u Zagrebu, imali su obilježja romantičarske parkovne arhitekture koju, osim pejzažnog koncepta, obilježavaju raznovrsni sadržaji i arhitektonsko-likovni elementi (paviljoni, sjenice, mostići, jezerca, skulpture, cvjetni ukrasi, razne biljne vrste pa i mnoge egzote i dr.).

Od priv. vrtova u XIX. st. najvredniji su i najznačajniji perivoji uz dvorce S Hrvatske. Najistaknutiji i najveći javni perivoj u Hrvatskoj je Maksimir u Zagrebu. Zagreb posjeduje mnogobrojno i vrijedno vrtno i parkovno naslijeđe koje pridonosi stvaranju njegova urbanog identiteta: ostaci prirodnih hrastovih šuma u središtu grada, niz trgova-parkova tzv. zelene potkove, šetališta i drvoredi.

Jedan od simbola Zagreba, ali i Hrvatske, biskupski je romantičarski perivoj *Maksimir* koji ima eur. značenje, ponajprije zbog toga što je jedan od prvih javnih perivoja u Europi. Zamisao biskupa Vrhovca o osnivanju javnoga perivoja 1787. namijenjenog stanovnicima Zagreba u svjetskim je okvirima vrlo rana. Ranim za eur. prilike može se smatrati i završetak Maksimira u vrijeme biskupa Haulika 1847 (perivoj je svečano otvoren 1843). Prije Maksimira nastali su u Europi već mnogi pejzažni i romantičarski perivoji, ali su oni bili privatni, u okviru carskih (kraljevskih) rezidencija i plemićkih dvoraca, redovito nedostupni javnosti; stariji su javni parkovi u Münchenu (Englischer Garten, 1804) i u Londonu (Regent's Park, 1812). Značenje je Maksimira i u njegovoj veličini; sred. XIX. st. perivoj s okolnom šumom zauzimao je površinu od oko 400 ha, što je jednako polovici pariške Bulonjske šume. Bila je to vrlo velika površina za grad koji je tada imao jedva 10 000 stanovnika. U smislu umj. vrijednosti Maksimir je zasigurno uspio dosegnuti srednjoeur. standard, o čemu svjedoče i vrsni stručnjaci i umjetnici koji su se dokazali na uređenju carskih vrtova u Beču i Laxemburgu: M. Riedel, F. Schücht, L. Philipp, F. S. Körbler, J. Käschnann, A. D. Fernkorn i dr. Na oblikovanje Maksimira najviše je utjecao romantičarski perivoj ljetne carske rezidencije u Laxemburgu (*J* od Beča) i perivoj kneza Hermanna von Pücklera u Muskau iz 1834.

Premda je započeo u baroku (očuvana gl. aleja koja vodi od ulaza do brežuljka s paviljonom Vidikovcem), Maksimir je izraziti romantičarski perivoj. Arhit. objekti u njemu stilski pripadaju romantičnom klasicizmu i historicizmu. Barokna »zvijezda« s deset šumskih staza s kraja XVIII. st. preuređena je u prvoj pol. XIX. st. u sedam vizura koje se pružaju od središnje točke perivoja, iz paviljona Vidikovca (kiosk). Izgrađeni su mnogobrojni objekti od kojih su gotovo svi očuvani do danas: Biskupski ljetnikovac, Vidikovac, Vrtarova kućica, ulazni portal, Švicarska (Tirolska) kuća, Mirna koliba (Tihi san), Brezova koliba (Ribarska kuća), neogotička kapela Sv. Jurja i dr. Od paviljona je očuvana samo Jeka, a nestali su paviljoni Kišobran, Hram prirode (Bellevue), Narodni hram, Gloriet, Maurski paviljon i dr. Od šest izvorno postavljenih skulptura u perivoju se danas nalazi samo jedna (»Ribar«). Tri su skulpture bile s likovima i prizorima iz svakidašnjega života (»Žetelica«, »Grupa dječaka«, »Ribar«), a tri su bile s religioznim temama (»Sv. Juraj na konju«, »Majka Božja«, »Raspelo«). U Dolini dalija na kamenju piramidi očuvanoj do danas uklesani su stihovi što govore o motivima koji su naveli Haulika da podigne perivoj. Na više mjesta u perivoju bilo je lat. stihova uklesanih u kamenu, među kojima i Horacijevih. Maksimirom protječe pet potoka. Izvorno su bila zamišljena dva jezera, a u XX. st. iz hidrotehničkih su razloga izvedena još tri, što je narušilo izvornu sliku perivoja. Najatraktivnije i u romantičarskom duhu bilo je dizajnirano Donje (Prvo) jezero. Unutar perivoja Maksimira bilo je zamišljeno nekoliko specifičnih vrtova nazivi kojih odaju njihov karakter, kao npr. vrt biskupskoga ljetnikovca, ružičnjak (rozarij), vrt hortenzija, vrt za pčele, zverinjak ili jelenji vrt (Tüergarten, Hirschgarten), Dolina dalija, Švicarska dolina, Slavujev gaj, Druidski gaj i dr.

Već od poč. XIX. st. u većim hrv. gradovima podižu se objekti javne parkovne arhitekture (Južna promenada u Zagrebu, 1813 — danas Strossmayerovo šetalište; Pukovnijski vrt u Osijeku, 1814 — danas Perivoj kralja Tomislava; današnji Strossmayerov perivoj u Splitu, započeo 1808. i dr.). Puni zamah vrtnoga i parkovnoga oblikovanja gradovi su doživjeli u posljednjoj trećini XIX. i poč. XX. st. Vrtovi i parkovi nastali u tome razdoblju imaju obilježja historicizma koji, kao i u arhitekturi, poseže za inspiracijom u prošlim stilskim epohama. Pojedini parkovi i vrtovi oblikovani su u jednome, a neki i u više pov. stilova. Najčešće su to različite interpretacije klasičnih vrtova geometrijske koncepcije (baroknih i klasicističkih) te bogate i slikovite romantičarske interpretacije. To je razdoblje najplodnije u povijesti vrtno umjetnosti, u prvome redu po mnoštvu nastalih vrtno-parkovnih objekata; gotovo da nije bilo manjega grada ili većega naselja bez javnoga parka. Podižu se različiti tipovi vrtno i parkovne arhitekture kao gradski parkovi i skverovi, gradske promenade i šetališta, vrtovi gradskih vila i palača, lječilišni perivoji, botanički vrtovi, groblja, ulični drvoredi, ali i perivoji uz ljetnikovce i dvorce izvan ili na rubu gradova.

Najupečatljiviji i najvredniji urbanističko-parkovni potez jesu trgovi-parkovi tzv. zelene potkove u Zagrebu, koji se počinju oblikovati 70-ih god. XIX. st., a definirani su u cjelinu 1889; taj je prostor svojevrsna verzija bečkoga Ringa. Po uzoru na Beč i u hrv. se gradovima ruše kasnosrednjovj. i renesansne obrambene zidine i na njihovu se mjestu podižu promenade i šetališta kao Južna (Strossmayerova) i Sjeverna (Vrazova) promenada u Zagrebu, današnje Šetalište Vatroslava Jagića u Varaždinu te javni parkovi na prostoru renesansnih opkopa Karlovca, Klasija u Slavonskome Brodu i dr.

Podižu se mnogi novi javni parkovi i skverovi u gradovima kao npr.: u Puli Maksimilijanov (Mornarički) park podignut 1863, Gradski park (Parco Municipale) nastao 1890—1913, park Monte Zaro s kraja XIX. st. i Valerijin park s poč. XX. st.; Giardino Pubblico (Park »Mlaka«) u Rijeci iz 70-ih god. XIX. st.; u Zadru prvi javni perivoj (danas Dječji park) osn. 1829. i obnovljen 1893, park Blažeković (danas Perivoj V. Nazora) nastao 1888—90, Mali perivoj na bastionu Moro iz 1864, Park Wagner iz 1869; Gradski perivoj u Šibeniku (danas Perivoj Roberta Visianija), otvoren 1895; park u Crikvenici (iza kupališta) iz 1902; gradski park (nekada Trg Franje Josipa) u Vinkovcima iz 1868; u Osijeku Bolnički park (danas Park kraljice Katarine Kotromanić) iz 1869. i Sakuntala (danas Šetalište Petra Preradovića) iz 1869. Među vrtovima gradskih palača ističu se historicistički vrtovi na padinama Griča u Zagrebu i secesijski vrtovi u Kapucinskoj ul. u Osijeku s poč. XX. st. te vrt Ville Giuseppe (danas Park Vladimira Nazora) u Rijeci s kraja XX. st. Floristički bogati i arhit. dopadljivi mali vrtovi bogatih vlasnika i pomorskih kapetana podizani su uz vile na Jadranu. Osobito se ističu oni u Opatiji, Lovranu, Malome Lošinj, Orebiću i u drugim gradovima.

U termalnim lječilištima u Hrvatskoj (Lipik, Daruvar, Topusko, Varaždinske, Stubičke i Krapinske toplice i dr.) kao sastavni dio urbanističko-arhit. cjeline postojao je i perivoj koji je uvelike pridonosio prepoznatljivosti mjesta i koji je često preuzimao ulogu gradskoga trga i šetališta. Svojom dopadljivošću ali i vrijednošću ističu se perivoji u Lipiku i Daruvaru (perivoj u Lipiku uništen je u Domovinske ratu 1991). — Krajem XIX. i poč. XX. st. nastaje još nekoliko vrijednih primjera parkovne arhitekture kao što su Botanički vrt u Mihanovićevoj ul. u Zagrebu (1889), groblje u Varaždinu (započeto 1905) i Mirogoj u Zagrebu (1876—1917), engl. pejzažni perivoj na Brijunima (poč. XX. st.) i veći broj perivoja uz dvorce S Hrvatske, među kojima se ističu neoromantičarski perivoji u Oroslavju gornjem (kraj XIX. st.) i Donjem Miholjcu (poč. XX. st.).

Nakon I. svj. r. nastavlja se tradicija vrtno i parkovne umjetnosti u Hrvatskoj. Vrijedno je istaknuti Krešimirov park u Zagrebu (1937) autor kojega je Ciril Jeglič. U kreativnom oblikovanju parkova, ozelenjivanju postojećih i novih gradskih prostora te obnavljanju pov. parkova i perivoja poslije II. svj. r. ističu se Z. Fröhlich, C. Jeglič, D. Kiš, S. Klaić, M. Wenzler-Halambek, A. Rotkvić, S. Seissel, Branka Ivaniš, Sonja Jurković, Jasminka Hraščak, Ksenija Jurčić-Diminić.

LIT.: A. Schneider, Perivoji, vrtovi i šetališta u starom Zagrebu, Narodna starina, 1930, 19. — A. Ugrešević, Trsteno, Zagreb 1953. — R. Domac, Opatija — parkovi i šetališta, Zagreb 1955. — L. Dobronić, Vrtovi i parkovi u Zagrebu u XIX. stoljeću, Hortikultura, 1965, 2—3. — D. Raus, Stari parkovi u Slavoniji i Baranji, Split 1977. — A. Deanović, Perivoj Gučetić u Arboretumu Trsteno, Rad JAZU, 1979, 379. — B. Šišić, Obnova dubrovačkog renesansnog vrta, Split 1981. — V. Jurčić i M. Kurtela, Povijesni vrtovi i perivoji kontinentalne zone SR